

Będlewo 20/27 – nowe stanowisko na mapie osadnictwa z okresu przedrzymskiego w Wielkopolsce

MILENA TESKA, DANIEL ŻYCHLIŃSKI, ZBIGNIEW WOŹNIAK

Będlewo 20/27 – a new point on the map of Pre-Roman Period settlements in Wielkopolska

Wielkopolska u progu młodszego okresu przedrzymskiego utraciła swą dotychczasową jednorodność. Krzyżowały się tu bowiem rozliczne interakcje zachodzące pomiędzy społecznościami, które na podstawie cech ich aktywności materialnej łączone są z odrębnymi jednostkami archeologicznymi, stanowiącymi jednak w pełni równorzędne substraty. Sytuacja ta jest bardzo dobrze czytelna przez pryzmat materiału archeologicznego, którego przyrost w ostatnim czasie jest znaczący. Wśród nowych znalezisk z centralnej Wielkopolski znajdują się również zabytki ze stanowiska nr 20/27 w Będlewie, stanowiącego kolejny i ważny punkt na mapie osadnictwa doby okresu przedrzymskiego.

Słowa kluczowe: starszy okres przedrzymski, młodszy okres przedrzymski, materiały o cechach jastorfskich, centralna Wielkopolska

At the threshold of the Pre-Roman Period Wielkopolska (Great Poland) lost its former homogeneity. It became an area of vivid interactions between various communities, which are linked on the basis on their material culture with separate archaeological units representing, however, fully equivalent substrates. This situation is clearly visible in archaeological material, the recent growth of which is significant. The new finds recorded in central Wielkopolska include also discoveries from Będlewo 20/27, another important point on the map of the Pre-Roman Period settlement.

Keywords: early Pre-Roman Period, late Pre-Roman Period, material with Jastorf characteristics, central Wielkopolska

Będlewo jest niewielką miejscowością położoną około 30 km na południowy zachód od Poznania (ryc. 1), w granicach administracyjnych gminy Sęszew, pow. poznański, woj. wielkopolskie. Z omawianej miejscowości znane były dotąd dwa odrębne stanowiska archeologiczne. W 1985 r., w rezultacie prac powierzchniowych prowadzonych przez mgr Alicję Gałęzowską z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, wydzielono bowiem dwie niezależne jednostki, oznaczone jako stanowisko 20/108 i 27/115¹ na obszarze AZP nr 56-25. W efekcie prospekcji na pierwszym z nich wyróżniono osadę kultury przeworskiej, ślad osadniczy z okresu wczesnego średniowiecza oraz ślad osadniczy z okresu nowożytnego. Natomiast na stanowisku Będlewo 27 stwierdzono ślad osadniczy z epoki kamienia, punkt osadniczy kultu-

ry przeworskiej, ślad osadniczy z okresu wczesnego średniowiecza i ślad osadniczy z okresu nowożytnego (Zbigniew Woźniak 2016: 7).

W marcu 2008 r., w związku z planowaną budową drogi ekspresowej S5 Poznań–Wrocław, na odcinku liczącym łącznie 35 km (Wroneczyn–Radomicko), przeprowadzono rozpoznawcze badania powierzchniowe i sondażowe², których celem było m.in. potwierdzenie, iż wymienione wyżej stanowiska składają się w rzeczywistości na jedno stanowisko archeologiczne, funkcjonujące pod nazwą Będlewo stan. 20/27 (Jadrych *et al.* 2008). W dalszej kolejności zaklasyfikowano poszczególne stanowiska odpowiednio do badań wykopaliskowych bądź nadzorów. Co istotne, w toku zainicjowanych wówczas prac

¹ Numer stanowiska w miejscowości/numer stanowiska na obszarze.

² Badania zrealizowali mgr Artur Sobucki i mgr Tomasz Skorupka na zlecenie Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad w Poznaniu, za zgodą Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu oraz Kierownika Delegatury w Lesznie.

Ryc. 1. Lokalizacja wsi Będlewo, gm. Stęszew, pow. poznański, woj. wielkopolskie

Ryc. 2. Lokalizacja stanowiska nr 20/27 w Będlewie (AZP 56-25/108,115), gm. Stęszew, pow. poznański, woj. wielkopolskie. Podkład mapy: <http://www.mapy.geoportal.gov.pl>

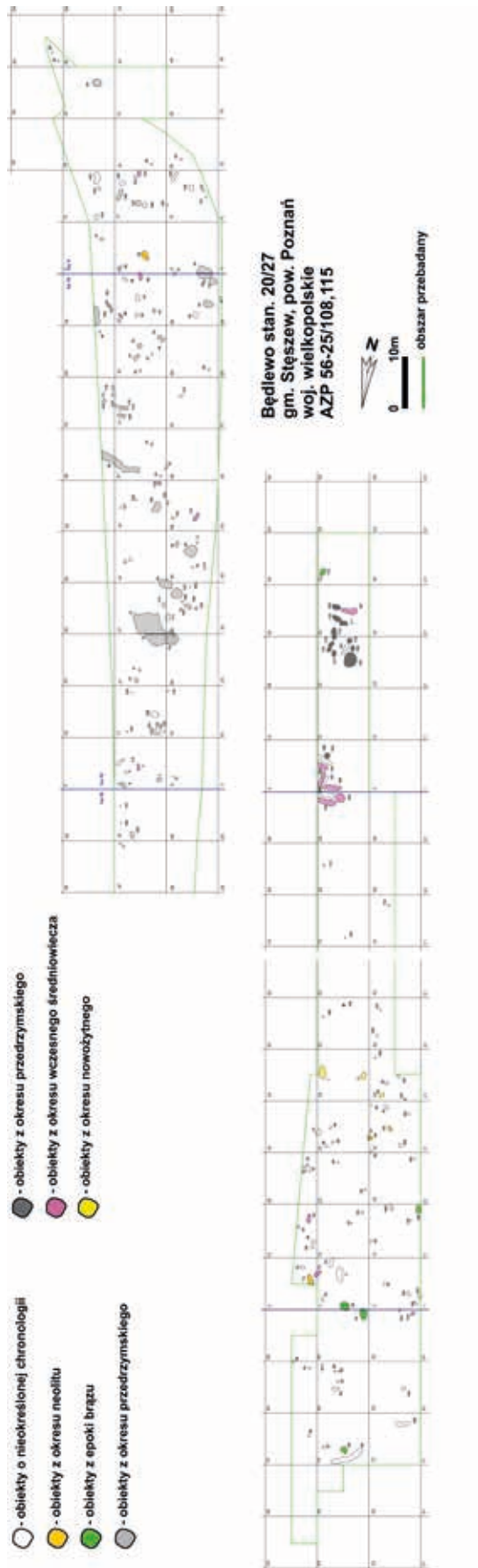
stwierdzono, iż niewątpliwa intensyfikacja osadnicza na omawianym terenie miała miejsce w ciągu trwania okresu przedrzymskiego, o czym świadczy zgromadzony materiał archeologiczny, zwłaszcza w postaci fragmentów ceramiki. Ratownicze badania wykopaliskowe na stanowisku w Będlewie zrealizowano w 2015 roku. Prace terenowe prowadziło wówczas Konsorcjum Archeologiczne w składzie: Fundacja Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (lider), Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska Alina Jaszewska z Zielonej Góry oraz APB THOR Sp. z o.o. z Gniezna. Z ramienia tej ostatniej badaniami kierował mgr Zbigniew Woźniak.

Stanowisko nr 20/27 w Będlewie (ryc. 2) położone jest na wysokości około 71 m n.p.m., w odległości 2,5 km na wschód od centrum wsi, w bezpośrednim sąsiedztwie drogi krajowej nr 5. Pod względem topograficznym zlokalizowane jest na kulminacji łagodnego cypla, utworzonego przez koryto potoku Żydowski Rów–Kominiarz i zmeliorowanych obecnie rozlewisk.

Najstarsze ślady bytności grup ludzkich na obszarze stanowiska³ pochodzą z okresu neolitu. W północno-zachodniej partii badanego terenu zlokalizowano bowiem obiekty (ryc. 3), z których pozyskano ceramikę pozwalającą wiązać je z kulturą pucharów lejkowatych (Woźniak 2016: 11). Podobnie jak w wypadku osadnictwa neolitycznego, również to datowane na epokę brązu wystąpiło jedynie w postaci śladowej. Pozostałością kolejnego krótkotrwałego pobytu grup ludzkich, tym razem łączonych z kulturą łużycką, są w sumie cztery obiekty zlokalizowane w zachodniej części stanowiska (ryc. 3; Woźniak 2016: 11-12). Natomiast osadnictwo z okresu przedrzymskiego zdecydowanie zdominowało obraz kulturowy. Z taką przynależnością chronologiczną powiązано aż 54 jednostki stratygraficzne (ryc. 3), które stanowiły 63,5% wszystkich określonych kulturowo obiektów. Materiał ruchomy obejmuje 3640 ułamków naczyń (ponad 97% wszystkich tu znalezionych) i 22 zabytki wydzielone (ponad 95%).

Celem niniejszego artykułu jest przede wszystkim prezentacja problemu schyłku starszego i początków młodszego okresu przedrzymskiego w Wielkopolsce przez pryzmat materiałów pocho-

³ Opracowanie inwestorskie stanowiska zostało sporządzone przez mgr. Zbigniewa Woźniaka (2016).

Ryc. 3. Będlewo, stan. 20/27, gm. Stęszew, pow. poznański, woj. wielkopolskie. Zbiorczy plan stanowiska z naniesionym podziałem chronologicznym obiektów. Oprac. M. Wołoszyńska-Far

dzących ze stanowiska w Będlewie. Wprowadzenie do obiegu naukowego osady łączonej zarówno ze starszym, jak i młodszym okresem przedrzymskim, gdzie wystąpiły niezwykle interesujące materiały o cechach jastorfskich, wydaje się przedsięwzięciem zasadnym, gdyż omawiane tu znaleziska znacząco uzupełniają, często niestety niepublikowany, zasób źródeł właściwy rzeczonemu odcinkowi dziejów. Materiały z Będlewa stanowią zatem przyczynek do dalszych, pogłębionych studiów nad okresem przedrzymskim w Wielkopolsce.

Materiały nieruchome

Obiekty nieruchome z okresu przedrzymskiego to bez wyjątku założenia o charakterze osadowym. Zajmowały centralną i południową część badanego obszaru (ryc. 3 i 4) i zlokalizowane były na kulminacji oraz południowym i zachodnim stoku rozległego wyniesienia. Zidentyfikowano pozostałości chat, ziemianek, jam magazynowych, jam osadowych o nieokreślonej funkcji, palenisk, glinianki oraz dołków posłupowych. Jako pozostałości chat sklasyfikowano dwa obiekty: nr 12 wraz z paleniskiem oznaczonym jako obiekt 19 (ryc. 4 i 5) oraz eksplorowany jedynie fragmentarycznie obiekt nr 100, z pozostałością zagłębionego, wewnętrznego paleniska. Z obu założeń pozyskano m.in. ponad 1500 fragmentów ceramiki, dwa krążki ceramiczne, a także materiały wykonane z poroża (1 okaz) i kamienia (3 egzemplarze) oraz polepę. Duży udział kości zwierzęcych, zróżnicowanych anatomicznie, wskazuje, iż gromadzono tu głównie resztki po spożytym mięsie i tylko pojedyncze fragmenty można zaliczyć do odpadów poubojowych (Waszczuk 2016: tab. 1).

Kolejne pięć obiektów (nr 16, 34, 77, 92 i 107) określono jako relikty ziemianek (ryc. 6). Wszystkie położone były w przestrzeni między omówionymi wyżej chatami (ryc. 3). Obiekty te charakteryzowały dość duże rozmiary, regularny zarys zarówno rzutu poziomego, jak i profilu oraz duża liczba zabytków ruchomych w wypełniskach. Materiał masowy stanowi łącznie 827 fragmentów ceramiki. Z ziemianek wydobyto także dwa krążki ceramiczne (z obiektu 34), jak również ciekawe znalezisko kościane, prawdopodobnie w postaci gałki miecza będącej półfabrykatem (z obiektu 16). Z uwagi na obecność surowca kościanego i poroża nie można wykluczyć,

że niektóre z omówionych obiektów związane były z wytwórczością rogowniczą.

W grupie obiektów określonych jako jamy magazynowe (piwniczki) wyróżniono zbiór siedmiu założeń (nr 31, 35, 116, 117, 119, 120, 147), których wspólnymi cechami była zbliżona wielkość, regularny (prostokątny lub owalny) zarys rzutu poziomego oraz dość regularny, prostokątny lub zbliżony do trapezu profil (ryc. 7 i 8). Wystąpiły one w tej samej części osady, co omówione powyżej chaty oraz ziemianki (ryc. 3). Trudno natomiast zdefiniować funkcję dwóch kolejnych jam zbliżonych do siebie kształtem, wielkością i nade wszystko odbiegającym od innych charakterem wypełniska. Mowa tutaj o jamach oznaczonych numerami 8 oraz 170, które miały identyczny owalny zarys, regularny, zbliżony do trapezu profil oraz podobne wymiary. Obydwa obiekty były szczelnie wypełnione kamieniami. W wypadku obiektu 170 dotyczyło to całości wypełniska, natomiast w odniesieniu do obiektu 8 – jego zachodniej i południowej części. Z obu założeń pochodzi stosunkowo liczny zbiór ceramiki.

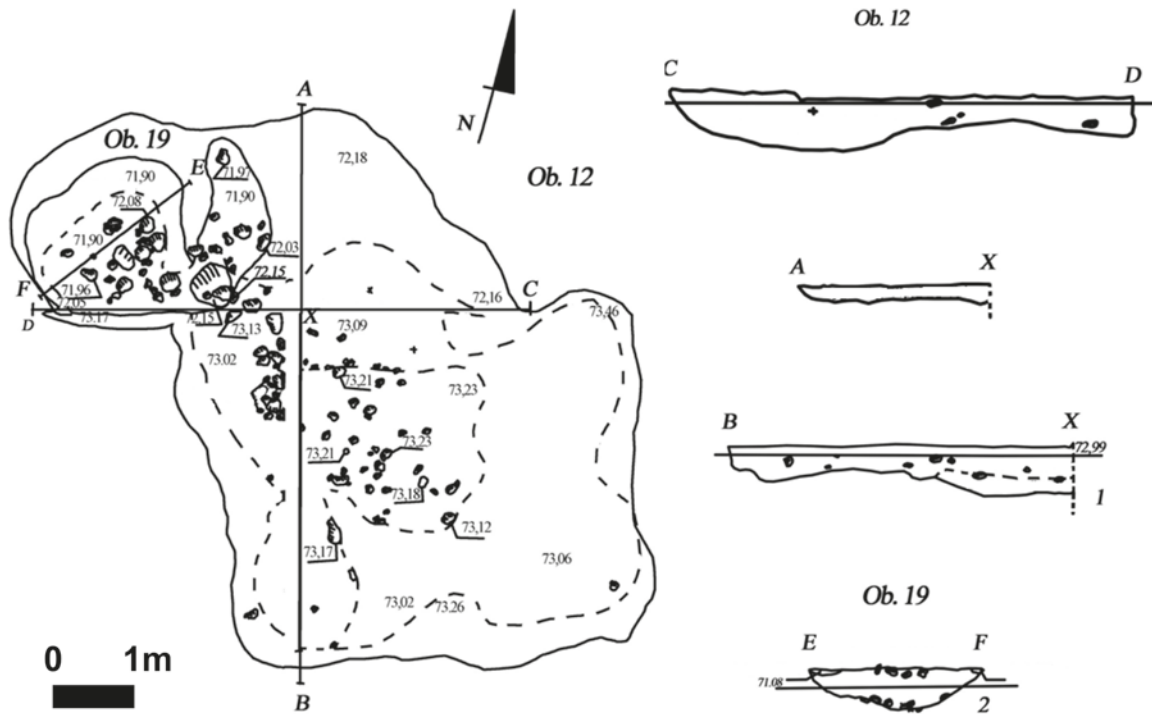
Wśród pozostałych 37 obiektów najliczniejszą grupę stanowią typowe dla stanowisk osadowych różnej wielkości i różnego kształtu, jednak na ogół małe bądź średnie, rozmaicie ukształtowane jamy o niemożliwej do sprecyzowania funkcji. W zbiorze tym znalazły się cztery dołki posłupowe, a także jeden dość duży obiekt nr 26, zbadany wyłącznie fragmentarycznie (częściowo zlokalizowany poza linią rozgraniczenia inwestycji), który mógł pełnić funkcję glinianki (ryc. 9).

Materiały ruchome

Zbiór fragmentów naczyń wiązany z przedrzymską fazą zasiedlenia osady obejmuje 3640 ułamków (brzegi, brzuśce, dna i ucha), z czego 3363 pochodzi z obiektów, 14 z warstwy kulturowej, a 263 znaleziono w trakcie doczyszczania powierzchni wykopu. Stwierdzono obecność ceramiki cienkościennej (tj. o grubości ścianek nieprzekraczającej 6 mm), która charakteryzuje się na ogół drobną domieszką schudzącą i dobrze wypracowanymi, gładkimi, często wyświecanymi powierzchniami barwy brunatnej oraz czarnej. W grupie tej wystąpiły jedynie śladowe ilości ułamków chropowaconych. Zaliczono do niej w sumie 693 fragmenty naczyń (po-

Ryc. 4. Będlewo, stan. 20/27, gm. Stęszew, pow. poznański, woj. wielkopolskie. Obiekt nr 12 – chata z okresu przedrzymskiego w trakcie eksploracji. Fot. Z. Woźniak

Ryc. 5. Będlewo, stan. 20/27, gm. Stęszew, pow. poznański, woj. wielkopolskie.
Rzuty poziome i profile obiektów nr 12 i 19. Oprac. N. Szych

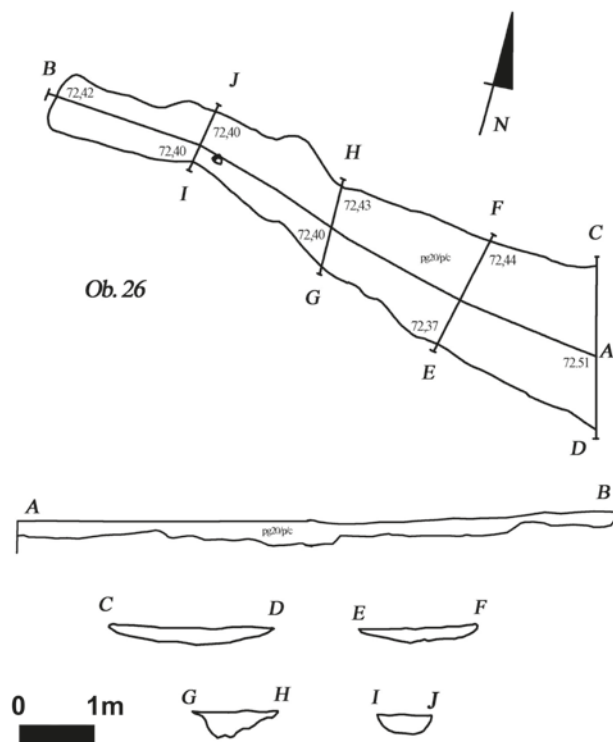
Ryc. 6. Będlewo, stan. 20/27, gm. Stęszew, pow. poznański, woj. wielkopolskie.
Profil obiektu nr 107 – ziemianki z okresu przedrzymskiego. Fot. Z. Woźniak

Ryc. 7. Będlewo, stan. 20/27, gm. Stęszew, pow. poznański, woj. wielkopolskie. Rzut poziomy obiektu nr 116 – piwniczki z okresu przedrzymskiego. Fot. Z. Woźniak

Ryc. 8. Będlewo, stan. 20/27, gm. Stęszew, pow. poznański, woj. wielkopolskie. Profil obiektu nr 117 – piwniczki z okresu przedrzymskiego. Fot. Z. Woźniak

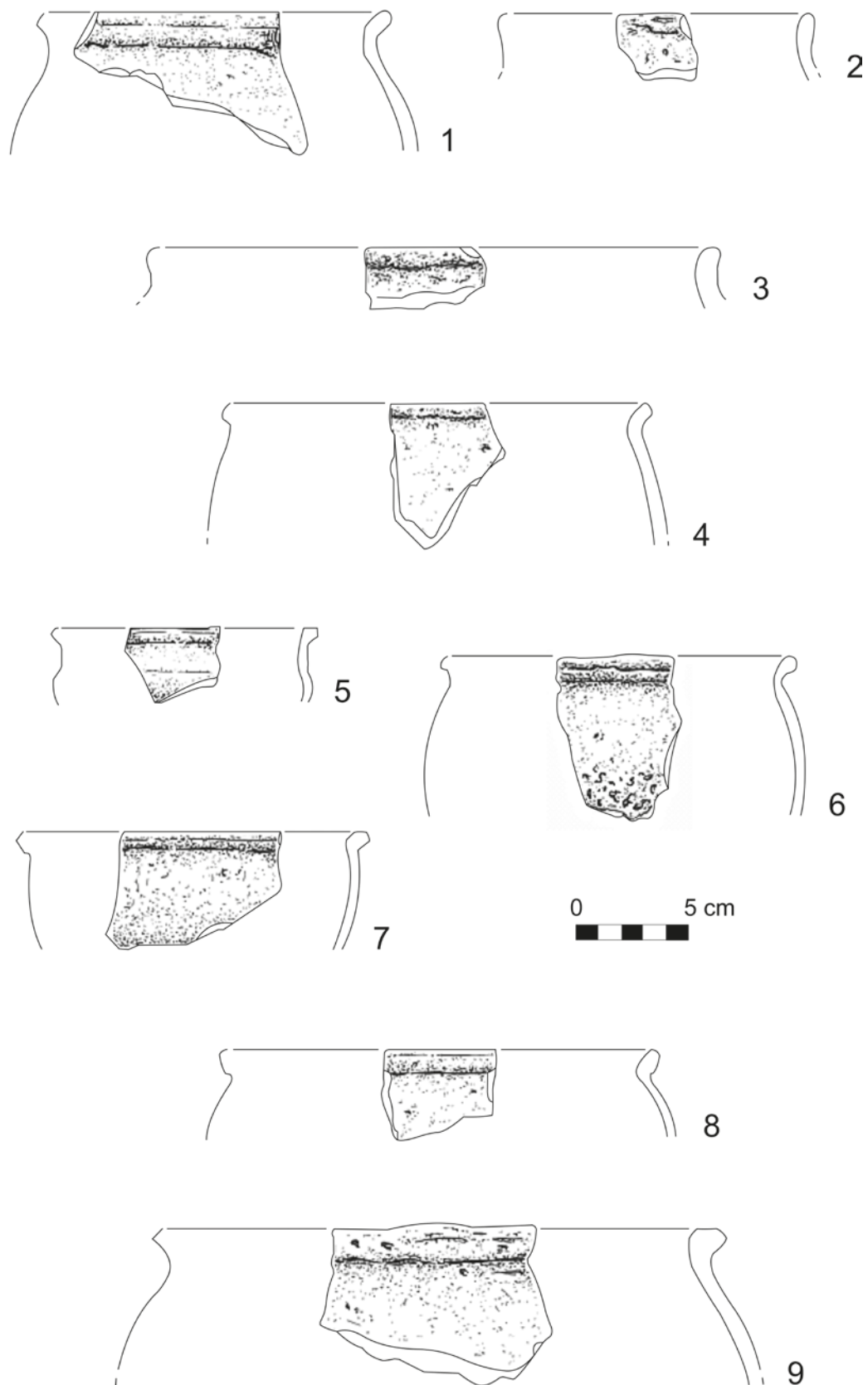

Ryc. 9. Będlewo, stan. 20/27, gm. Stęszew, pow. poznański, woj. wielkopolskie.
Rzut poziomy i profile obiektu nr 26 – glinianki z okresu przedrzymskiego. Oprac. N. Szych

nad 20% ogółu). Grupa druga obejmuje naczynia o grubości ścianki przekraczającej 6 mm. Zbiór ten, liczący 2627 ułamków (ponad 79%), jest bardzo różnorodny zarówno pod względem sposobu opracowania powierzchni zewnętrznej, jak i ilości oraz rodzaju domieszki. Dominują tu bowiem naczynia gładkie, a egzemplarze wyświecane spotykane są sporadycznie. Bardzo duży udział mają jednocześnie elementy chropowate, które odnotowano na blisko 30% badanego zbioru. Ceramika ta charakteryzuje się ponadto dużą zawartością tłuczni oraz piasku.

Analizę typologiczną oparto na klasyfikacji form oraz krawędzi naczyń. Podział makromorfologiczny materiałów masowych z Będlewa stworzono w oparciu o schemat wypracowany dla analogicznych znalezisk ceramicznych pochodzących ze stanowisk w Poznaniu–Nowym Mieście (zob. Kasprowicz 2008; Machajewski, Pietrzak 2008a). Duże fragmenty pojemników, pozwalające na przyporządkowanie ich określonym morfotypom, potwierdziły w materiale z Będlewa obecność garnków, mis, waz, naczyń zasobowych oraz naczyń sitowatych.

Wśród garnków, stanowiących typ naczyń najliczniej i najpowszechniej spotykanych w materiale ceramicznym z osad (zob. np. Jasnosz 1952: 51; Godłowski 1981: 60), znajdują się zarówno formy trójczłonowe z wyodrębnioną szyjką (ryc. 10: 5), jak i dwuczłonowe. Te pierwsze charakteryzują się między innymi zaokrąglonym brzuścem i wychyloną na zewnątrz oraz facetowaną od wewnątrz krawędzią wylewu (ryc. 10: 1). Jednak najliczniejszą i najbardziej zróżnicowaną grupę garnków stanowią formy dwuczłonowe, wśród których dominują pojemniki o brzuścu zaokrąglonym, różniące się jednak ukształtowaniem brzegu i krawędzi wylewu. W zbiorze tym znajdują się zarówno naczynia o brzegu pionowym i zaokrąglonej krawędzi wylewu (ryc. 10: 2-3), jak i formy o brzegu skośnie wygiętym na zewnątrz, pogrubionym bądź niepogrubionym, których krawędzie są odpowiednio: zaokrąglone (ryc. 10: 4,6; 11: 4), ścięte górą (ryc. 10: 9) lub ścięte od wewnątrz (ryc. 10: 8). Obok garnków o brzuścu zaokrąglonym wyróżniono także naczynia o brzuścu baniastym, a w ich ramach formy z brzegiem wy-

Ryc. 10. Będlewo, stan. 20/27, gm. Stęszew, pow. poznański, woj. wielkopolskie.
Ceramika ze stanowiska. Rys. A. Lipkowska-Matula

giętym skośnie na zewnątrz i zaokrąglonej krawędzi wylewu (ryc. 11: 5-6) oraz o krawędzi facetowanej od wewnątrz (ryc. 11: 3).

Na stanowisku w Będlewie czytelny jest relatywnie duży udział mis, których powierzchnie zewnętrzne są zazwyczaj dokładnie opracowane, często gładkie, a nawet wyświecane. Wszystkie misy posiadają brzusiec zaokrąglony, wylew ukształtowany pionowo bądź skośnie wygięty (ryc. 11: 2), pogrubiony lub też niepogrubiony (ryc. 11: 2), którego krawędzie są ścięte górą bądź też facetowane (ryc. 11: 1).

Naczynia w formie waz charakteryzują się natomiast łukowatymi ściankami i krawędziami wychylonymi na zewnątrz (ryc. 10: 7), jakkolwiek ze stanowiska znane są również przykłady pojemników, które cechuje krawędź zagięta do wewnątrz, lekko pogrubiona i półkuliście zakończona.

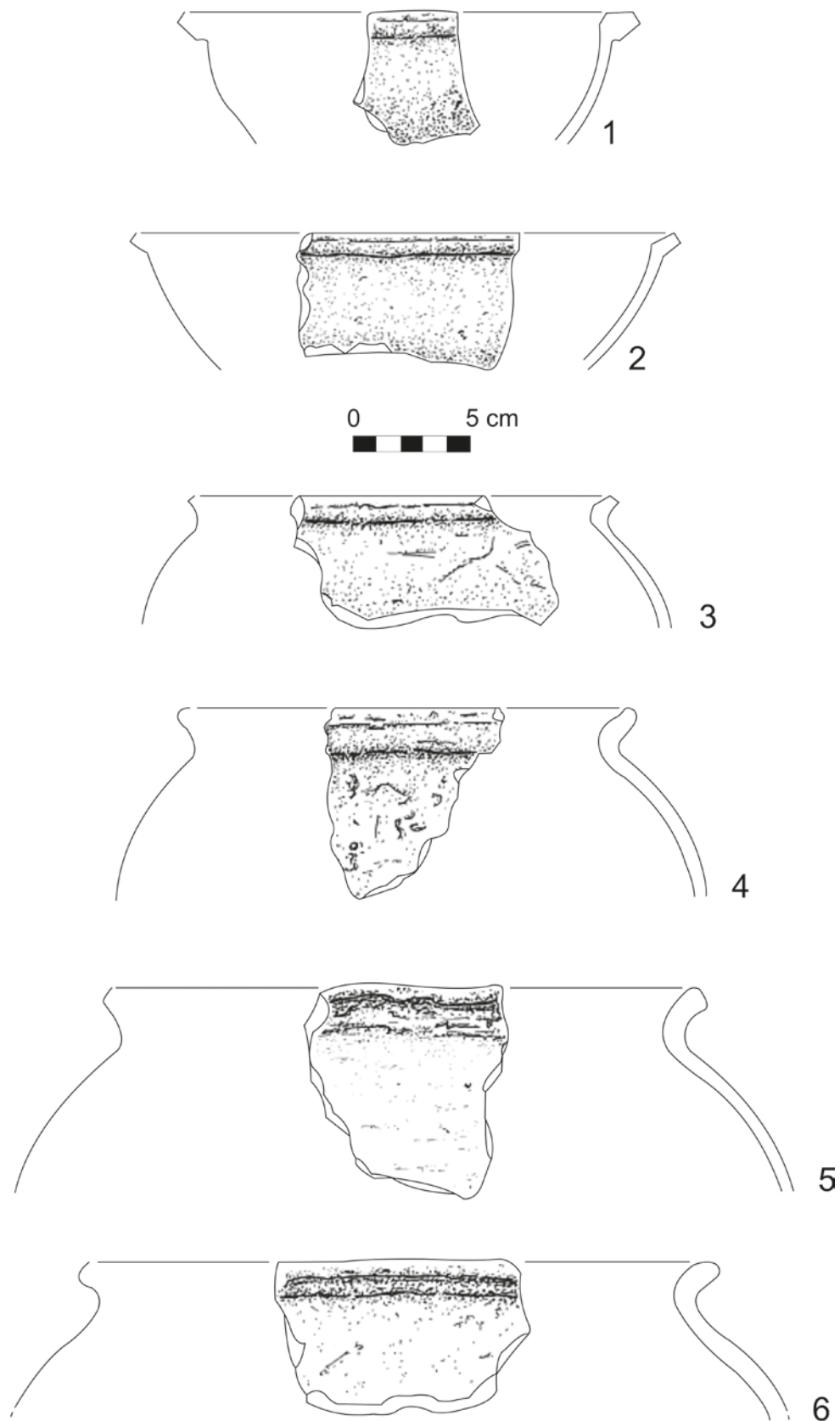
Na osadzie w Będlewie wystąpił zaledwie jeden, niewielki fragment naczynia sitowatego (ryc. 12: 4), zarejestrowany w wypełnisku obiektu nr 12, określonego jako pozostałość założenia mieszkalnego.

Jastorfski model kultury materialnej

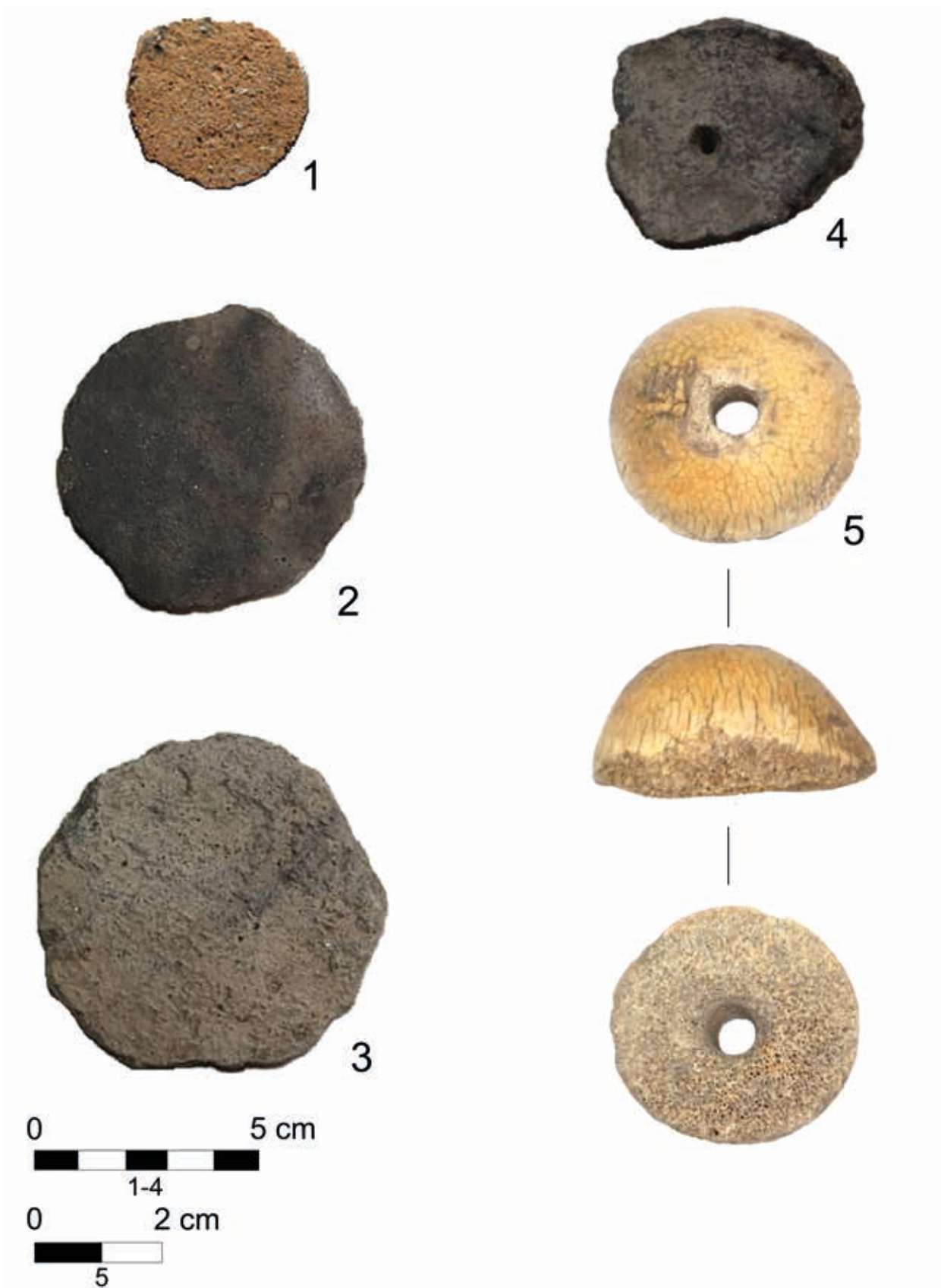
Omówione powyżej materiały ruchome korespondują przede wszystkim z inwentarzami znanymi z szeroko pojętego jastorfskiego kręgu kulturowego, uformowanego pierwotnie między Wezerą, południową Jutlandią, dolną Łabą i dolną Odrą (Machajewski 2013: 47). W ostatnim czasie ich przyrost na terenie ziem polskich jest na tyle znaczący, iż z pełną świadomością można mówić już o bezpośredniej bytności tutaj grup ludzkich reprezentujących tradycje północno-zachodnioeuropejskie, lub też – odwołując się do pionierskich prac J. Kostrzewskiego – „zachodniogermańskie” (Kostrzewski 1919; 1923; 1955), tym samym rezygnując z ich wyłącznie „importowego” znaczenia (por. Wołągiewicz 1979: 36; Dąbrowska 1994; 1988: 67, 192-204; Kaczmarek 1999: 149, 150; Bednarczyk, Sujecka 2004: 419; zob. też. Kostrzewski 1955: 206; Michałowski, Teska 2012: 327). Przyjmuje się bowiem, że występowanie rzeczonych materiałów na terenie współczesnej Polski jest rezultatem pewnego etapu historycznej wędrówki Bastarnów nad Morze Czarne, o której donoszą antyczne źródła pisane (por. Babeş 1993: 170; Ivantchik 1998: 320-321; Heather 2010: 22), szlakiem wiodącym z północnego zachodu na po-

łudniowy wschód Europy, co finalnie doprowadzić miało do powstania na obszarach dackich kultury Poieneşti-Lukaševka (Peschel 1992: 121-122; Babeş 1993: 168-173). Na stanowiskach rozciągających się od ziemi lubuskiej, poprzez Wielkopolskę i kontynuujących się dalej w kierunku wschodnim, współwystępują bowiem elementy o cechach różnych grup lokalnych ze strefy jastorfskiej. Ów różnicujący się, zachodniogermański komponent tłumaczyć może jednocześnie podnoszone i dla Wielkopolski (zob. Michałowski 2014) zróżnicowanie inwentarzowe zespołów kultury jastorfskiej, które to bezpośrednio odpowiadają różnym jej grupom lokalnym: od Jutlandii i Hanoweru po Brandenburgię (Teska 2014: 162). Ich datowanie natomiast synchronizować można z przełomem starszego i młodszego okresu przedrzymskiego, co zasadniczo odpowiada stadium B₂ i C₁ okresu lateńskiego, a w periodyzacji kultury jastorfskiej fazie Jastorf c–Ripdorf (Machajewski 2013: 48). Nadmienić jednak trzeba, iż pewna pula znalezisk identyfikowana z jastorfskim środowiskiem kulturowym, notowana na obszarach ziem polskich, w tym Wielkopolski, nie ogranicza się wyłącznie do horyzontu historycznej migracji Bastarnów nad Morze Czarne, tylko trwa tu dłużej, nierzadko wspólnie z wczesnymi materiałami kultury przeworskiej, w ramach tych samych stanowisk archeologicznych (zob. np. Dąbrowska 2008: 93).

Materiały utożsamiane z wędrówką plemion germańskich w kierunku Europy Południowo-Wschodniej i związane z tzw. szlakiem bastarneńskim (zob. Michałowski 2013: 5; Teska 2014; 2017: 38-39), to przede wszystkim ceramika naczyniowa, określana jako ceramika o cechach jastorfskich (zob. Dąbrowska 1994: 72, 76), a więc wyrób o najbardziej masowym charakterze, w którym to jednak lokuje się pierwiastek interkulturowy. Jest ona podstawowym źródłem odnajdywanym w przestrzeni osad, które to właśnie obok osad sezonowych czy obozowisk stanowią naturalne świadectwo po przemieszczaniu się grup ludzkich (Skowron 2006: 27). Opisane zatem wyżej pojemniki z osady w Będlewie, jak choćby te w formie garnków zbliżone są do naczyń tej odmiany, znanych ze stanowisk kultury jastorfskiej na jej macierzystym terenie (zob. np. Keiling 1969: 53-60; Seyer 1982: 44). Formy trójczłonowe pochodzą też np. z Poznania–Nowego Miasta, stan. 278, gdzie

Ryc. 11. Będlewo, stan. 20/27, gm. Stęszew, pow. poznański, woj. wielkopolskie.
Ceramika ze stanowiska. Rys. A. Lipkowska-Matula

Ryc. 12. Będlewo, stan. 20/27, gm. Stęszew, pow. poznański, woj. wielkopolskie.
Wyroby ceramiczne i kościane. 1-4 – fot. Z. Woźniak; 5 – fot. M. Frankiewicz

wiązane są z fazą Jastorf b-c oraz Ripdorf (Machajewski, Pietrzak 2008a: 154). Podobne ramy chronologiczne przyjęto dla nich na sąsiednim stanowisku Poznań–Nowe Miasto, stan. 284 (Kasprowicz 2008: 225), datowanym właśnie na przełom starszego i młodszego okresu przedrzymskiego (Kasprowicz 2008: 232). Na obszarze Wielkopolski omawiane formy znane są też z Wojnowa stan. 23 (Kasprowicz 2004: ryc. 68:4), a na pobliskich Kujawach wystąpiły na osadzie kultury jastorfskiej w Grabkowie, stan. 7 (Kaczor *et al.* 2017: tabl. I.9:1, I:20:1), której chronologię określono na starszy okres przedrzymski i początek zlatenizowanego stadium młodszego (Kaczor *et al.* 2017: 151). Należy jednak zaznaczyć, że garnki stanowią pod względem chronologicznym bardzo słabo rozdzielającą się grupę, gdyż występują przez cały czas trwania okresu przedrzymskiego (Seyer 1982: 44).

Misy o łagodnym profilu i silnie wychylonym, tudzież wygiętym brzegu, pogubionej (facetowanej) bądź niepogrubionej krawędzi wylewu, nawiązują przede wszystkim do naczyń spotykanych na Jutlandii, gdzie wiązane są z fazami I-III według C. J. Beckera (1961: 216-220), co odpowiada stadium Jastorf b-Seedorf (Brandt 2001: 29, ryc. 3; Meyer *et al.* 2004: ryc. 6), a więc wpisują się w ramy starszego i młodszego okresu przedrzymskiego na obszarze ziem polskich. Mogą one posiadać także taśmowate ucha (Becker 1961: 240). Co prawda, na osadzie w Będlewie nie pojawiły się ucha, które można powiązać właśnie z misami, aczkolwiek należy w tym miejscu zauważyć, że z rzeczonego stanowiska pochodzą znaleziska uch tego rodzaju. Są one zresztą charakterystyczne dla ceramiki ze starszego okresu przedrzymskiego, a ich przewężone okazy wiążą można ze schyłkiem tego stadium oraz początkiem młodszego okresu przedrzymskiego (Kasprowicz 2008: 229). Niektóre jednak egzemplarze mis z będlewskiego stanowiska (ryc. 11: 1), nawiązują do form spotykanych zarówno w kulturze przeworskiej, jak i jastorfskiej, i datowane są na początki młodszego okresu przedrzymskiego (Machajewski, Pietrzak 2008a: 158).

Bez wątpienia na uwagę zasługuje tu również fragment naczynia sitowatego, odnaleziony w ramach rozpoznanego obiektu mieszkalnego. Występowanie naczyń sitowatych potwierdzone jest

w starszym okresie przedrzymskim na cmentarzyskach z terenu Holsztynu (Knorr 1910: 21) i Meklemburgii (Schuld 1960: 133, ryc. 91g), gdzie – jak się uważa – pełniły funkcję pokryw popielnic. Pojedyncze egzemplarze pochodzą również z osad usytuowanych na pograniczu północno-zachodniej Brandenburgii i Meklemburgii, datowanych jednak ogólnie na okres przedrzymski (Keiling 1969: 62). Naczynia tego typu reprezentowane są ponadto w materiałach pochodzących z Jutlandii, gdzie pojawiają się już w fazie I, jednak ich obecność potwierdzona jest zwłaszcza w stadium IIIa (Becker 1961: 221). Formy sitowate wyróżnia się wśród pojemników występujących w okresie przedrzymskim na polskich stanowiskach, które ostatnimi czasy łączone są ze wschodnią ekspansją ludności o kulturze jastorfskiej (Kaczor *et al.* 2017: 145). Niewielki ułamek takiego pojemnika znaleziono na osadzie w Grabkowie, stan. 7 (Kaczor *et al.* 2017: tabl. I.94:15). Znałe są także z Wielkopolski, gdzie rozpoznane zostały w materiale ceramicznym pochodzącym z mającej funkcjonować tutaj od fazy A₁ do początków fazy A₃ młodszego okresu przedrzymskiego osady w Poznaniu–Nowym Mieście, stan. 226 (Machajewski, Pietrzak 2008b: 303), jak również z pochodzącej z wczesnej fazy młodszego okresu przedrzymskiego osady w Wojnowie, stan. 23 (Kasprowicz 2004: 221, ryc. 5:2). Naczynia sitowate notowane są ponadto w inwentarzach kultury oksywskiej z prawobrzeżnego dolnego Powiśla. Zarejestrowano je na osadzie w Gronowie Górnym, stan. 19 (np. Falis 2010: tabl. 10:2, 13:6).

Godnym odnotowania są również wybrane wybytki wydzielone. Wśród tej grupy materiałów warto wspomnieć o krążkach ceramicznych (ryc. 12: 1-3), których cztery egzemplarze odnotowano w wypełniskach dwóch obiektów: chaty (obiekt 12) oraz ziemianki (obiekt 34). Mają kolisty kształt, średnicę od 4 do 7,3 cm i grubość od 0,7 do 0,8 cm, a także pozbawione są otworów. Krążki wykonane ze skorup naczyń uważa się za jeden z wyznaczników kultury lateńskiej. Taki kierunek oddziaływań ma tłumaczyć ich obecność w inwentarzach kultury przeworskiej. Drugi krąg kulturowy, gdzie na szeroką skalę pojawiają się krążki ceramiczne, wiąże się ze strefą wpływów kultury jastorfskiej. Znane są bowiem ze stanowisk jutlandzkich (np. Hvass

1985: 80, tabl. 150:d-h). Czytelne są także w materiałach kultury Poienęsti-Lukaševka (Babeš 1993: 75-76). Na terenach ziem polskich formy tego typu obecne są z reguły na stanowiskach datowanych na młodszy okres przedrzymski (Prochowicz 1999: 309), na których stwierdzono też zabytki związane z kulturą jastorfską. Widać to szczególnie wyraźnie w kontekście osady w Daniszewie, stan. 21 (Żychliński 2011: 121), Żołwinie, stan. 8 (Michałowski 2010: 184, przyp. 10), Tomaszach, stan. 4 (Prochowicz 1999: 310), a zwłaszcza osady z Izdebną Kościelnego (Kołac 1995: 53). W świetle nowych ustaleń to ostatnie stanowisko skorelować można z horyzontem osad jastorfskich w typie Poznań–Nowe Miasto (Kaczor *et al.* 2017: 150). Taką proveniencję tej kategorii znalezisk potwierdzają także ustalenia poczynione dla zabytków odkrytych w Grabkowie, stan. 7, skąd pochodzi obecnie największy zbiór krążków ceramicznych z terenu ziem polskich (Kaczor *et al.* 2017: 150). Dotychczas zarejestrowano bowiem na obszarze kraju jedynie około 35 egzemplarzy tego typu wyrobów (por. Prochowicz 1999; Żychliński 2011). Relatywnie duże ich skupisko odnotowano na Kujawach, a także na wielkopolskich osadach znajdujących się tuż przy granicy z Kujawami.

Krążki ceramiczne bez otworów lub ze śladami nawiercania interpretowano jako prefabrykaty. Należy w tym miejscu nadmienić jednak, iż okazy pozbawione otworów uważane bywają za gładziki (Bender 1980: 374-375; Kołac 1995: 53). Znaleziska tego rodzaju starano się również wiązać z kultem słońca (Czerska 1972: 64-65) lub księżycy (Cofta-Broniewska 1979: 180).

Innym ciekawym odkryciem dokonany na omawianej osadzie w Będlewie jest półkolisty przedmiot z centralnie umieszczonym otworem, wykonany z główki kości udowej jelenia. Jego wysokość wynosi 1,6 cm, średnica 3,6 cm, średnica otworu 0,6 cm (ryc. 12: 5). Analiza archeozoologiczna ujawniła tylko, iż „wykorzystywano [go] do bliżej nieokreślonych celów” (Waszczuk 2016: 99), chociaż wstępnie został sklasyfikowany jako pionek do skandynawskich/germańskich gier planszowych typu *tafl* z okresu wczesnego średniowiecza (Woźniak 2016: 22; zob. też Adamczyk 2012: 65). Najbliższą terytorialnie analogię do rzeczonoego zabytku stanowi kościane znalezisko, pierwotnie zinterpre-

towane jako przęślik, pozyskane także z makroregionu Pojezierza Wielkopolskiego, a mianowicie z osady kultury jastorfskiej w Grabkowie, stan. 7. Tam bowiem zarejestrowano analogiczny przedmiot o niemal identycznych wymiarach, wykonany z kości zwierzęcej (Kaczor *et al.* 2017: 148, fot. I.9). Autorzy opracowania poświęconego grabkowskiej osadzie założyli, iż odnaleziony tam kościany zbytek mógł być elementem gałki miecza, wskazując na podobne materiały osteologiczne notowane w Czechach i na Słowacji (Kaczor *et al.* 2017: 148 przyp. 4). Ze znanych obecnie znalezisk tego rodzaju, grupujących się na terenie ziem polskich, które z uwagi na kontekst stanowiska nie trafiły do puli materiałów pokonsumpcyjnych i zostały potraktowane w sposób indywidualny, należy wymienić okaz z mazurskiego cmentarzyska kultury przeworskiej i wielbarskiej w Niedanowie, stan. 2, datowany z uwagi na towarzyszący mu inwentarz na fazę A3 młodszego okresu przedrzymskiego (Ziemlińska-Odojowa 1999: 20, tab. XVIII/52). Zdecydowanie najbardziej oddalone geograficznie są kolejne, podobne okazy pochodzące z terenu dzisiejszych Czech, Rosji oraz Słowacji. Zbliżone przedmioty bowiem, jakkolwiek wykonane z kości ludzkich, pozyskano w latach 90. XX w. m.in. z halsztackiego grodziska w Křenovicach, okr. Přerov, datowanego na okres HaD (Vokáč, Vokáč 1999: 6, 8). Także z tej miejscowości pochodzą liczne zabytki osteologiczne zarejestrowane wiosną 2004 r. w wyniku badań powierzchniowych. Wśród nich znajdował się również przedmiot w postaci wypolerowanej główki kości udowej z otworem pośrodku, aczkolwiek jego funkcji wówczas nie określono (Schnek, Sedláčková 2005: 260, ryc. 8:5). Analogiczny egzemplarz, o wymiarach zbliżonych do okazów z Grabkowa i Będlewa, interpretowany właśnie jako gałka miecza, znany jest z osady germańskiej w Hronovicach na Słowacji, łączonej z okresem wpływów rzymskich (Kaczor *et al.* 2017: 148 przyp. 4). Kolejny, nawiązujący do omawianych okazów zabytek, interpretowany także jako gałka miecza, znajduje się obecnie na wystawie w petersburskim Państwowym Muzeum Emitażu, w ramach prezentowanego tam inwentarza kultury czerniachowskiej z Lepesovki (raj. Khmelnytskyi), datowanego na III i początek IV w. n.e. (Teska, Frankiewicz, Żychliński, w druku). Przeprowadzona na Wydziale

Archeologii UAM analiza traseologiczna⁴ kościanego zabytku z Będlewa nie wyklucza, że stanowił on element uzbrojenia, choć nie można definitywnie negować pełnionej przezeń funkcji zawieszki/amuletu (Teska, Frankiewicz, Żychliński, w druku).

Problem przełomu starszego i młodszego okresu przedrzymskiego w Wielkopolsce

Starszy okres przedrzymski na terenie Wielkopolski wiąże się z dominacją kultury pomorsko-kloszowej⁵, jakkolwiek trudno jest wykazać wyznaczniki schyłkowej jej stadium, a to z uwagi na brak datowników metalowych (Kaczmarek 1999). Obserwuje się jednak wówczas odejście od stylistyki późnohalsztackiej, połączone z pewną recepcją elementu lateńskiego i jastorfskiego (Teska 2014: 161). Ten ostatni jest bowiem coraz częściej przywoływany w kontekście przemian kulturowych zachodzących na przełomie starszego i młodszego okresu przedrzymskiego na terenie ziem polskich (zob. Dąbrowska 1994; Dąbrowska, Woźniak 2005; Zenon Woźniak 2007). Wielkopolska natomiast wydaje się być doskonałą strefą tranzytową dla wędrujących ku wschodowi grup osadniczych. Aspekt ów tłumaczy to najwcześniejsze pojawienie się na tych właśnie obszarach elementów charakterystycznych dla ludności kultury jastorfskiej (Teska 2017: 39). Znamiennym jest, iż przez pierwsze dwa stulecia oddziaływania wczesnej cywilizacji celtyckiej ograniczały się niemal wyłącznie do ekumeny zasiedlonej bezpośrednio przez ten etnos, a poza strefą zwartej osadnictwa celtyckiego rozwijał się w tym samym czasie środkowoeuropejski styl posthalsztacki, dopasowany do ekonomiki i poziomu rozwoju tutejszych społeczeństw. Stał się on na tyle atrakcyjny, że adaptujące go społeczności nie dążyły w tym czasie do przeszczepienia rozwijającego się w sąsiedztwie modelu wczesnolateńskiego (Michałowski, Teska 2017: 82). Dopiero w młodszym okresie przedrzymskim synonimem zachodzących wówczas przemian stała się kultura przeworska, rozwijająca się od przełomu III i II w. p.n.e. (Dąbrowska 1988: 62). Straszny okres przedrzymski na te-

renach ziem polskich stanowi zatem aktualnie dość problematyczny moment w rozwoju dziejów osadnictwa tej strefy Europy Środkowej. Kultura pomorska została bowiem sprowadzona do roli do okresu przejściowego, łączącego zanik halsztacko-postpopielnicowego, lużyckiego modelu kulturowego z pojawiającym się dopiero w II w. n.e. zlatenizowanym modelem przeworskim. W starszej literaturze geneza zachodzących ówczesnie zmian łączona była wyłącznie z przekształceniem się społeczności kultury pomorskiej na skutek oddziaływań silnych prądów celtyckich z południa, najpewniej z Moraw i wschodnich Czech (Zenon Woźniak 1970; Meduna 1980: 31-35; Bednarek 1996), prowadzących do wykształcenia nowego ugrupowania właściwego już młodszemu okresowi przedrzymskiemu, który niósł ze sobą także nową jakość kulturową (Dąbrowska 1988: 62). Jednak pomiędzy tymi dwiema jednostkami kulturowymi, powstaje *hiatus* osadniczy, czytelny w ramach przełomu III i II w. p.n.e., tj. starszego i młodszego okresu przedrzymskiego (Zenon Woźniak 1979: 127-128). Wzmiankowany tu *hiatus* wypełniać mają właśnie materiały łączone z tradycją Europy Północno-Zachodniej (Machajewski 2004; Dąbrowska, Woźniak 2005; Niedziółka 2012; Grygiel 2013; 2015). Na terenie Wielkopolski wpisują się w niego między innymi materiały o cechach jastorfskich z Będlewa. Przytoczone analogie pochodzą bowiem głównie z osad usytuowanych na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej, m.in. z kompleksu osadniczego Poznań–Nowe Miasto oraz z Grabkowa, stan. 7. Wskazują one wyraźnie, iż czas funkcjonowania osady w Będlewie należy wiązać ze starszym i młodszym okresem przedrzymskim, odpowiadającym przede wszystkim fazie Jastorf b-c i Ripdorf. Uzupełnieniem powyższych spostrzeżeń chronologiczno-kulturowych może być datowanie materiałów pozyskanych w trakcie badań powierzchniowych, przeprowadzonych w 2008 r., dla których podstawą było znalezisko typowej dla kultury jastorfskiej fibuli o konstrukcji środkowolateńskiej, stanowiącej wariant zapinek typu Blankenfelde (Teska, Sobucki, Karwowski, w druku). Choć ta posiada nieco późniejszą metrykę, odpowiadającą już młodszemu okresowi przedrzymskiemu, to jednak doskonale potwierdza proveniencję kulturową materiałów z prezentowanego tu stanowiska.

⁴ Analizę mikroskopową przy użyciu mikroskopu cyfrowego Keyence VHX6000 S650E przeprowadził mgr Mateusz Frankiewicz, zgodnie z założeniami zaproponowanymi przez I. Sidéra i A. Legrand (2006).

⁵ Termin dopuszczalny na poziomie uogólnień.

Przewartościowanie spojrzenia na problematykę młodszego okresu przedrzymskiego, a zasadniczo powrót do wczesnych koncepcji J. Kostrzewskiego (1914: 109-110; 1919: 341; 1923: 143-145), można zaobserwować od lat 80. zeszłego stulecia. Wówczas ponownie zaczęto wskazywać na znaczenie komponentu zachodniogermańskiego, tj. łączonego wspólnie z kręgiem kultury jastorfskiej (zob. Machajewski 1986: 274, 281), dla zrozumienia złożonej sytuacji kulturowej Wielkopolski u progu młodszego okresu przedrzymskiego, jak również we wczesnym jego stadium. Aspekt ten był przez długi czas, zwłaszcza po II wojnie światowej, marginalizowany, a obecność materiałów łączonych z tzw. cywilizacją jastorfską (Schwantes 1950) sprowadzano wyłącznie do napływu importów, obecnych tak w zespołach późnopomorskich (Kaczmarek 1999: 149-150), jak i wczesnoprzeworskich (Dąbrowska 1988: 192-204).

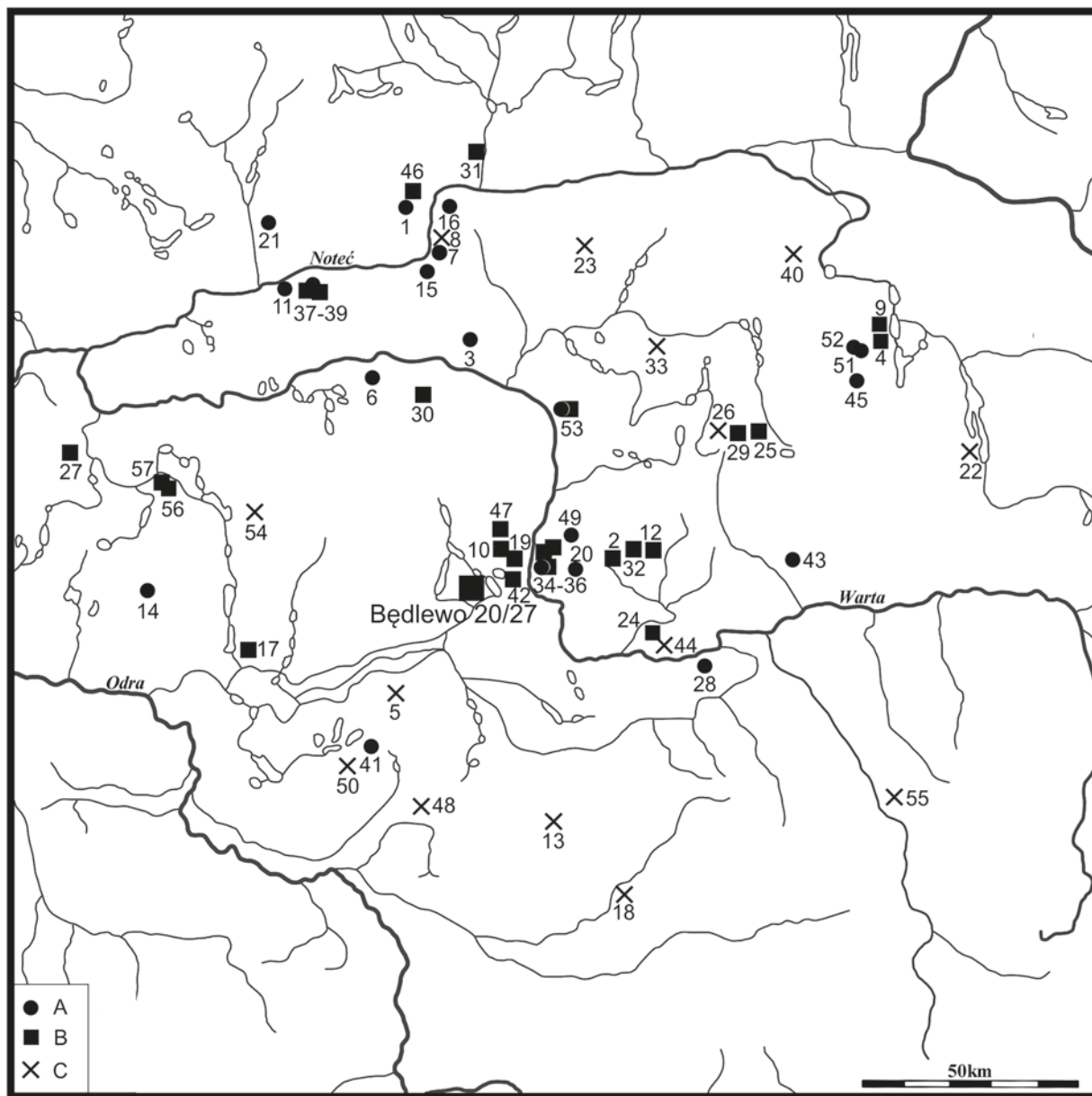
Ożywienie prac archeologicznych, co łączyło się przede wszystkim z budowami na tym terenie zbiorników wodnych (Machajewski 1986: 269), a zwłaszcza wielkie inwestycje liniowe, zaowocowały rozpoznaniem kilkudziesięciu stanowisk archeologicznych, w tym również osad datowanych na okres przedrzymski. Lawinowy przyrost materiałów skutkował między innymi uściśleniem chronologii tego odcinka dziejów w Wielkopolsce, jednak przede wszystkim stał się podstawą dla rozpoczęcia na nowo dyskusji dotyczącej modelu kształtowania się wielkopolskich społeczności ostatnich trzech wieków starej ery. Rekonstrukcja dynamiki rozprzestrzeniania się nosicieli tradycji kultury jastorfskiej, nie tylko w strefie północnej czy centralnej Wielkopolski, ale po prostu ziem polskich, jest bowiem coraz częściej podnoszona w dyskursie naukowym w kontekście przemian kulturowych zachodzących na przełomie starszego i młodszego okresu przedrzymskiego (Makiewicz 2004; Sobucki, Woźniak 2004; Dąbrowska, Woźniak 2005; Michałowski 2006; Zenon Woźniak 2007; Michałowski 2008; 2014; Jurkiewicz, Machajewski 2009; Grygiel 2013; Machajewski 2013; 2014; Teska 2014). Jawi się ona jako szczególnie istotna właśnie z perspektywy omawianego regionu, gdzie najstarsze osadnictwo kultury przeworskiej jest zaskakująco słabo czytelne (Godłowski 1985: 16; Teska, Michałowski 2017: 236) i powszechnie łączone z luźnymi odkryciami o przypadkowym charakterze (Michałow-

ski 2008:93; Żychliński, Teska 2017: 263). Wzmoczone osadnictwo kultury przeworskiej w centralnej Wielkopolsce czytelne jest tu bowiem dopiero w środkowym stadium młodszego okresu przedrzymskiego, kiedy to zauważalny jest jednocześnie powolny zanik struktur jastorfskich (Michałowski 2008: 102; Teska, Michałowski 2017: 236, 238).

Podsumowanie

Przełom III i II stulecia p.n.e. na obszarach środkowoeuropejskiego Barbaricum, funkcjonujących poza strefą ekumeny plemion celtyckich, to czas znaczących przeobrażeń cywilizacyjnych. Starszy model kulturowy, wywodzący się jeszcze z tradycji posthalsztackiej, uległ silnym i złożonym przekształceniom, mającym swą genezę w zmianach zachodzących w strefie objętej osadnictwem Celtów (Michałowski, Teska 2013a: 198). Proces ten, określany mianem latenizacji, wpłynął diametralnie na transformację oblicza świata wnętrza kontynentu europejskiego. Jego aspekty bardzo wyraźnie dostrzec można także na terenie współczesnej Wielkopolski, która u progu młodszego okresu przedrzymskiego utraciła swą dotychczasową jednorodność (Michałowski, Teska 2013b: 34). Region ten nie stanowił już zwartej monolitu kulturowego. Krzyżowały się tu bowiem rozliczne interakcje zachodzące pomiędzy społecznościami, które na podstawie cech ich aktywności materialnej łączone są z odrębnymi jednostkami archeologicznymi, stanowiącymi jednak w pełni równorzędne substraty i kształtującymi ówczesny krajobraz osadniczy (Michałowski 2008: 101; Michałowski, Teska 2013b: 34). Wiąże się to z powszechnie obserwowalnym w Europie zjawiskiem dużej mobilności zamieszkujących ją ludów, tak celtyckich, jak i germańskich (Michałowski 2004: 164), które w toku podejmowanych, nierzadko dalekosiężnych wędrówek, przenosiły własną tradycję i wzorce kulturowe.

Rozpoznanie wzmiankowanych powyżej, różnorodnych prądów cywilizacyjnych, które – jak się wydaje – stały się podstawą dla wykształcenia się tutaj nowego modelu społeczeństwa osadzonego we wzorcach kultury lateńskiej, jest obecnie możliwe nie tylko na skutek przewartościowania dotychczasowych interpretacji, ale przede wszystkim z uwagi na dokonujący się ostatnimi laty przyrost bazy źródłowej. Zwłaszcza dopływ nowych materiałów archeologicznych jest

Ryc. 13. Lokalizacja Będlewa stan. 20/27 na tle stanowisk kultury jastorfskiej bądź z elementami tego ugrupowania:

A – cmentarzyska: 1. Biała, stan. 1; 3. Boruszyn; 6. Ćmachowo (Ćmachów); 7. Czarnków (Villa Ulmenstein); 11. Drawsko, stan. 1; 14. Grodziszczce, stan. 12; 15. Grzępy, stan. 5; 16. Jabłonowo (Jabłkowo); 20. Koninko; 21. Kuźnica Żelichowska, stan. 1; 28. Nowe Miasto, stan. 1; 34. Poznań-Nowe Miasto, stan. 226; 38. Rosko, stan. 5; 41. Sokołowice; 43. Staw; 45. Świerkówiec, stan. 2; 49. Wierzenica; 51. Wszedzień, stan. I; 52. Wszedzień, stan. II; 53. Wojnowo, stan. 23;

B – osady: 2. Borzejewo, stan. 22; 4. Broniewice, stan. 1; 9. Dobieszowice, stan. 1; 10. Dopiewo, stan. 26, 29 i 70; 12. Dzierżnica, stan. 35; 17. Jaromierz, stan. 19; 19. Komorniki, stan. 39; 24. Młodzikowo, stan. 21; 25. Modliszewo, stan. 10; 27. Nowa Wieś, stan. 1 i 12; 29. Obórka, stan. 2; 30. Otorowo, stan. 66; 31. Piła (Lisikierz); 32. Pławce, stan. 22; 34. Poznań-Nowe Miasto, stan. 226; 35. Poznań-Nowe Miasto, stan. 278; 36. Poznań-Nowe Miasto, stan. 284; 37. Rosko, stan. 4; 39. Rosko, stan. 7; 42. Sowinki, stan. 23B; 46. Wapniarnia, stan. 129; 47. Więckowice, stan. 20; 53. Wojnowo, stan. 23; 56. Żółwin, stan. 3; 57. Żółwin, stan. 8;

C – znaleziska luźne: 5. Bukowice; 8. Czarnków; 13. Grabonóg; 18. Jutrosin; 22. Łuszczewo; 23. Milczek; 26. Myszki; 33. Podlesie; 40. Sobiejuchy; 44. Sulęcín; 48. Wilcza; 50. Włoszakowice; 54. Wytomyśl; 55. Zagórzyn.

Za Michałowski 2014, poprawione i uzupełnione

przyczyną, dla której sytuacja kulturowa Wielkopolski we wczesnym stadium młodszego okresu przedrzymskiego nie wpisuje się w sugerowany przez długi czas w dyskursie naukowym bilateralnie ewolucyjny model zmian (por. np. Kostrzewski 1955: 188-189; Godłowski 1985: 14-15; zob. też Michałowski 2006: 184). Materiały z Będlewa są na to kolejnym przykładem. Należy jeszcze nadmienić, że omawiana osada usytuowana jest w obrębie zwartej grupy stanowisk łączonych z modelem kultury materialnej właściwym tradycji północno-zachodniej Europy (ryc. 13). Jest więc kolejnym punktem na mapie w strefie środkowej Warty, gdzie rysuje się wręcz stabilne centrum osadnicze, z wyraźną recepcją materiałów jastorfskich.

Uzyskanie wiarygodnych podstaw źródłowych dla szczegółowego prześledzenia relacji zachodzących pomiędzy kulturą pomorską, stanowiącą dotychczasowy element lokalny, z wkraczającymi wówczas do Wielkopolski przybyszami z latenizacji w szybkim tempie strefy jastorfskiej i rodzącej się właśnie kultury przeworskiej, jest obecnie największym wyzwaniem wielkopolskiej archeologii okresu przedrzymskiego (Teska, Michałowski 2017: 235; Teska, Sobucki, Karwowski, w druku).

Bibliografia

- ADAMCZYK P.
2012 Gry skandynawskie. W: A. Stempin (red.), *Magia gry – sztuka rywalizacji/ The Magic of the Game – The Art of the Contest*: 65-72. Poznań.
- BABEŚ M.
1993 *Die Poienești-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt* (= Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 30). Bonn.
- BECKER C. J.
1961 *Førromersk Jernalder i Syd- og Midtjylland*. København.
- BEDNARCZYK J., SUJECKA A.
1999 Młodszy okres przedrzymski. W: J. Bednarczyk, A. Koško (red.), *Od długiego domu najstarszych rolników do dworu staropolskiego. Wyniki badań archeologicznych na trasach gazociągów Mogilno–Włocławek i Mogilno–Wydartowo*: 399-451. Poznań.
- BEDNAREK M.
1996 Die Latènekultur in Oberschlesien im Lichte der neuesten Forschungen. W: Z. Woźniak (red.), *Kontakte längs der Bernsteinstrasse (zwischen Caput Adriae und den Ostsee gebieten) in der Zeit um Christi Geburt*: 267-272. Kraków.
- BENDER W.
1980 Kompleks osadniczy w miejscowości Wólka Łasiecka na tle osadnictwa dorzecza Bzury. *Archeologia Polski* 25(2): 335-392.
- BRANDT J.
2001 *Jastorf und Latène. Kultureller Austausch und seine Auswirkungen auf soziopolitische Entwicklungen in der vorrömischen Eisenzeit* (= Internationale Archäologie 66). Rahden/Westf.
- COFTA-BRONIEWSKA A.
1979 *Grupa kruszańska kultury przeworskiej. Ze studiów nad regionalizmem społeczeństw Kujaw*. Poznań.
- CZERSKA B.
1972 Celtycki ośrodek kultury w Sułkowie w powiecie Głubczyce. *Silesia Antiqua* 5: 9-79.
- DĄBROWSKA T.
1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania*. Warszawa.
1994 Wpływy jastorfskie na kulturę przeworską w młodszym okresie przedrzymskim. W: J. Gurba, A. Kokoński (red.), *Kultura przeworska I*: 71-88. Lublin.
2008 Młodszy okres przedrzymski na Mazowszu i zachodnim Podlasiu. Zarys kulturowo-chronologiczny. *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 7:1-246.
- DĄBROWSKA T., WOŹNIAK Z.
2005 Problem genezy kultury przeworskiej i oksywskiej. W: P. Kaczanowski, M. Parczewski (red.), *Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji, Kraków 19-21 listopada 2001*: 87-101. Kraków.
- FALIS A.
2010 Tablice i zdjęcia. W: *Gronowo Górne. Ratownicze badania archeologiczne w obrębie inwestycji rozbudowy drogi krajowej nr 7 na odcinku Elbląg–Pasłęk (Kalsk) 2009 r.*: 105-130. Raszyn. Maszynopis w archiwum Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu.
- GODŁOWSKI K.
1981 Kultura przeworska. W: J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria ziem polskich. T. V. Późny okres lateński i okres wpływów rzymskich*: 57-135. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- GRYGIEL M.
2013 The Jastorf Culture on the Polish Lowland. W: Z. Woźniak, M. Grygiel, H. Machajewski, A. Michałowski, *The Jastorf Culture in Poland* (= BAR International Series 2579): 23-46. Oxford.
2015 Kultura jastorfska na Niżu Polskim. Próba określenia chronologii, zasięgu i powiązań. *Wiadomości Archeologiczne* 66: 127-181.
- HEATHER P.
2010 *Imperia i barbarzyńcy. Migracje i narodziny Europy*. Poznań.
- HVASS S.
1985 *Hodde. Et vestjysk landsbysamfund fra ældre jernalder*. København.
- IVANTSCHIK A. I.
1998 Die Gründung von Sinope. W: G. R. Tsetschladze (red.), *The Greek Colonisation of the Black Sea Area*:

- historical interpretation of archaeology* (= Historia Einzelschriften 121): 297-330. Stuttgart.
- JASNOSZ S.
1952 Cmentarzysko z okresu późno-lateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostyń. *Fontes Praehistorici* 2: 1-248.
- JADRYCH R., KANIEWSKA D., NOWAKOWSKI J., SKORUPKA T., SOBUCKI A., WOŹNIAK Z.
2008 *Wyniki rozpoznawczych badań powierzchniowych i sondażowych wzdłuż drogi ekspresowej S-5 Poznań–Wrocław na odcinku węzła Wronczyn do węzła Radomicko*. Maszynopis w archiwum Wydziału Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- JURKIEWICZ B., MACHAJEWSKI H.
2009 Osada z okresu przedrzymskiego. W: L. Czerniak, J. Gąssowski (red.), *Osada wielokulturowa w Łękach Górnych, Gmina Krzyżanów, województwo łódzkie* (= Via Archaeologica Pultuskiensis 2): 61-91. Pułtusk.
- KACZMAREK M.
1999 Aktualne problemy badań nad kulturą pomorską w Wielkopolsce. *Folia Praehistorica Posnaniensis* 9: 135-172.
- KACZOR W., MICHAŁOWSKI A., TESKA M., ŻÓŁKIEWSKI M.
2017 *Grabkowo, gm. Kowal, stanowiska 7 i 8. Źródła archeologiczne do studiów nad okresem przedrzymskim na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*. Poznań.
- KASPROWICZ T.
2004 Stanowisko kultury jastorfskiej w Wojnowie, gm. Murowana Goślina. W: H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfską na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*: 215-233. Poznań.
2008 Osada i cmentarzysko ludności z okresu przedrzymskiego na stanowisku 284 (AUT 192) Poznań–Nowe Miasto. W: H. Machajewski, R. Pietrzak (red.), *Poznań–Nowe Miasto. Źródła archeologiczne do studiów nad pradziejami i wczesnym średniowieczem dorzecza środkowej Warty* (= Archeostrada. Studia i materiały z badań wykopaliskowych na autostradzie A2 – odcinek wielkopolski II): 225-298. Poznań.
- KEILING H.
1969 *Die vorrömische Eisenzeit im Elde-Karthane-Gebiet (Kreis Perleberg und Ludwigslust)* (= Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte der Bezirk Rostock, Schwerin und Neubrandenburg 3). Schwerin.
- KNORR F.
1910 *Friedhöfe der älteren Eisenzeit in Schleswig-Holstein*. Kiel.
- KOŁACZ M.
1995 Osada kultury przeworskiej w Izdebnie Kościelnym, stanowisko 1, gmina Grodzisk Mazowiecki. *Barbaricum* 5: 1-63.
- KOSTRZEWSKI J.
1914 *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*. Poznań.
1919 *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit. Teil 1-2* (= Mannus-Bibliothek 17-18). Leipzig-Würzburg.
1923 *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*. Poznań
1955 *Wielkopolska w pradziejach*. Warszawa–Wrocław.
- MACHAJEWSKI H.
1986 Stan badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem rzymskim w Wielkopolsce. W: K. Godłowski, R. Madyda-Legutko (red.), *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce. Materiały z konferencji, Kraków 14-16 listopada*: 269-298. Kraków.
- 2004 Kilka uwag wprowadzenia. W: H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfska na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*: 7-11. Poznań.
- 2013 The Jastorf Culture in Northwest Poland. W: Z. Woźniak, M. Grygiel, H. Machajewski, A. Michałowski, *The Jastorf Culture in Poland* (= BAR International Series 2579): 47-60. Oxford.
- 2014 On the Study of the Jastorf Culture in Northwest Poland. W: J. Brandt, B. Rauchfuß (red.), *Das Jastorf-Konzept und die vorrömische Eisenzeit im nördlichen Mitteleuropa. Beiträge der Internationale Tagung zum einhundertjährigen Jubiläum der Veröffentlichung der „Ältesten Urnenfriedhöfe bei Uelzen und Lüneburg“ durch Gustav Schwantes, 18-22. 05. 2011 in Bad Bevensen*: 267-286. Hamburg.
- MACHAJEWSKI H., PIETRZAK R.
2008a Osada ludności z okresu przedrzymskiego na stanowisku 278 (AUT 191) Poznań–Nowe Miasto. W: H. Machajewski, R. Pietrzak (red.), *Poznań–Nowe Miasto. Źródła archeologiczne do studiów nad pradziejami i wczesnym średniowieczem dorzecza środkowej Warty* (= Archeostrada. Studia i materiały z badań wykopaliskowych na autostradzie A2 – odcinek wielkopolski II): 155-223. Poznań.
2008b Osada ludności z okresu przedrzymskiego na stanowisku 226 (AUT 194) Poznań–Nowe Miasto. W: H. Machajewski, R. Pietrzak (red.), *Poznań–Nowe Miasto. Źródła archeologiczne do studiów nad pradziejami i wczesnym średniowieczem dorzecza środkowej Warty* (= Archeostrada. Studia i materiały z badań wykopaliskowych na autostradzie A2 – odcinek wielkopolski II): 299-350. Poznań.
- MAKIEWICZ T.
2004 Osady kultury jastorfskiej w Pławcach i Borzejewie, pow. Środa Wlkp., na tle osadnictwa kultury jastorfskiej w Wielkopolsce. W: H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfska na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*: 235-244. Poznań.
- MEDUNA J.
1980 *Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren*. Praha.
- MEYER M., WULF M., DEMBINSKI S., KIRSCHBAUM CH.
2004 Die latènezeitliche Siedlung Glienicke 14, Ldkr. Teltow-Flaming. Bemerkungen zum Forschungsstand Latènezeitlicher Siedlungen in Brandenburg. W: H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfska na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*: 161-198. Poznań.
- MICHAŁOWSKI A.
2004 Mosty na Odrze? Kultura jastorfska w Brandenburgii i Wielkopolsce/Brücke über die Oder? Die Jastorf-Kultur in Brandenburg und Großpolen. W: S. Groblich, A. Jaszewska, S. Górka (red.), *II polsko-niemieckie spotkania archeologiczne/II Deutsch-Polnisches archäologischen Treffen. Odra – przeszkoda czy pomost w ekspansji kulturowej?/Oder – Hindernis oder Brücke für die Kulturexpansion? Dychów 28 kwietnia-1 maja 2004 r.* (= Biblioteka Archeologii Środkowego Nadodrza 2): 161-172. Zielona Góra.

- 2006 Kultura jastorfska w Wielkopolsce północnej. W: H. Machajewski, J. Rola (red.), *Pradolina Noteci na tle pradziejowych i wczesnośredniowiecznych szlaków handlowych: 183-199*. Poznań.
- 2008 Okres przedrzymski w Wielkopolsce. W: H. Machajewski (red.), *Wielkopolska w dziejach. Archeologia o regionie: 87-105*. Poznań.
- 2010 *Budownictwo kultury przeworskiej*. Poznań.
- 2013 Jastorf Culture in Wielkopolska. W: Z. Woźniak, M. Grygiel, H. Machajewski, A. Michałowski, *The Jastorf Culture in Poland* (= BAR International Series 2579): 61-69. Oxford.
- 2014 Elements of the Jastorf culture in Wielkopolska. Import of ideas or migration of peoples? W: J. Brandt, B. Rauchfuß (red.), *Das Jastorf-Konzept und die vorrömische Eisenzeit im nördlichen Mitteleuropa. Beiträge der Internationale Tagung zum einhundertjährigen Jubiläum der Veröffentlichung der „Ältesten Urnenfriedhöfe bei Uelzen und Lüneburg“ durch Gustav Schwantes, 18-22. 05. 2011 in Bad Bevensen*: 287-302. Hamburg.
- MICHAŁOWSKI A., TESKA M.
- 2012 Nowe odkrycia figurek Feuerböcke z terenów ziem polskich. *Folia Praehistorica Posnaniensia* 17: 319-331.
- 2013a Tradycja i nowe prądy w badaniach nad młodszym okresem przedrzymskim w Wielkopolsce. *Folia Praehistorica Posnaniensia* 18: 197-216.
- 2013b Koniec – kontynuacja – początek? Wielkopolskie „pomiędzy” u progu młodszego okresu przedrzymskiego. W: A. Jaszewska (red.), *Pierwszy Kongres Archeologii Polskiej. Dedykowany pamięci Profesor Zofii Hilczer-Kurnatowskiej*: 34. Warszawa.
- 2017 Formation of the younger Pre-Roman Iron Age cultural model in Wielkopolska. *Plural* 5(2): 73-98.
- NIEDZIÓŁKA K.
- 2012 Ze studiów nad przemianami osadniczo-kulturowymi w okresie przedrzymskim na Niżu Polskim. *Gdańskie Studia Archeologiczne* 2: 119-141.
- PESCHEL K.
- 1992 Zu Bewegungen im Mittelgebirgsraum vor den Kimbernen (Belgen-Bastarnen-Sueben). W: E. Speitel (red.), *Beiträge zur keltisch-germanischen Besiedlung im Mittelgebirgsraum* (= Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte 28): 113-128. Stuttgart.
- PROCHOWICZ R. J.
- 1999 Krażki ze skorup naczyń na terenie kultury przeworskiej. W: J. Andrzejowski (red.), *Comhlan. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*: 307-318. Warszawa.
- SCHNEK Z., SEDLÁČKOVÁ M.
- 2005 Křenovice (okr. Přerov). *Přehled výzkumů* 46: 260-261.
- SCHWANTES G.
- 1950 Die Jastorfzivilisation. W: G. Behrens, J. Werner (red.), *Reinecke Festschrift zum 75. Geburtstag von Paul Reinecke am 25. September 1947*: 119-130. Mainz
- SCHULD E.
- 1960 Ein Gräberfeld der älteren Eisenzeit von Haar, Kreis Hagenow. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg* 1958: 87-174.
- SEYER H.
- 1982 *Siedlung und archäologische Kultur der Germanen im Havel-Spree-Gebiet in den Jahrhunderten vor Beginn u.Z.* Berlin.
- SIDÉRA I., LEGRAND A.
- 2006 Tracéologie fonctionnelle des matières osseuses: une méthode. *Bulletin de la Société Préhistorique Française* 103(2): 291-304.
- SKOWRON J.
- 2006 *Kultura przeworska w dorzeczu środkowej i dolnej Bzury. Monografia osadnictwa*. Poznań.
- SOBUCKI A., WOŹNIAK Z.
- 2004 Nowe materiały o cechach jastorfskich z Wielkopolski. W: H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfska na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*: 199-214. Poznań.
- TESKA M.
- 2014 Na „bastarneńskim szlaku”... Elementy kultury jastorfskiej z dorzecza Bzury. W: L. Tyszler, A. Marciniak-Kajzer, M. Ołędzki (red.), *Brzeziny. Dzieje miasta i regionu*: 159-176. Brzeziny-Łódź.
- 2017 Ostatnie wieki starej ery w strefie lasów Doliny Środkowej Noteci. W: A. Michałowski, M. Strawa, R. Bartkowiak, M. Teska (red.), *Archeologia sarbskich lasów*: 35-50. Sarbia.
- TESKA M., MICHAŁOWSKI A.
- 2017 Die Siedlungskeramik der Przeworsk-Kultur aus der jüngeren vorrömischen Eisenzeit in Großpolen/Ceramika osadowa kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego w Wielkopolsce. W: M. Meyer, P. Łuczkiwicz, B. Rauchfuß (red.), *Eisenzeitliche Siedlungskeramik der Przeworsk-Kultur/Ceramika osadowa kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego* (= Berlin Studies of the Ancient World 50): 233-252. Berlin.
- TESKA M., FRANKIEWICZ M., ŻYCHLIŃSKI D.
- w druku Element miecza...? Kościane znalezisko ze stanowiska Będlewo 20/27. W: B. Komoróczy (red.), *Zbraně a jejich nositelé* (= Archeologie barbarů 2018). Brno.
- TESKA M., SOBUCKI A., KARWOWSKI M.
- w druku Cultural situation in the early stage of the younger pre-Roman period in Central Wielkopolska. Remarks on the margins of the discovery of a middle La Tène brooch near Poznań (Będlewo, site 20/27). W: P. C. Ramsł, M. Karwowski (red.), *Keltové – The Celts 2014* (= Mitteilungen der Prähistorischen Kommission). Wien.
- VOKÁČ M., VOKÁČ J.
- 1999 Nové archeologické nálezy z okolí Kroměříže. *Informační zpravodaj ČAS* (1999): 3-13.
- WASZCZUK K.
- 2016 Aneks 1. Analiza archeozoologiczna szczątków kostnych ze stanowiska nr 20, 27 w Będlewie (AZP: 56-25/108, 115), gm. Stęszew, woj. wielkopolskie. W: Z. Woźniak, *Opracowanie wyników badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku archeologicznym nr 20, 27 zlokalizowanym w miejscowości Będlewo, gmina Stęszew, powiat poznański, województwo wielkopolskie*: 96-118. Maszynopis opracowania w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu.
- WOŁĄGIEWICZ R.
- 1979 Kultura pomorska a kultura oksywska. W: T. Malinowski (red.), *Problemy kultury pomorskiej*: 33-69. Koszalin.

WOŹNIAK Z. [ZBIGNIEW]

- 2016 *Opracowanie wyników badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku archeologicznym nr 20, 27 zlokalizowanym w miejscowości Będlewo, gmina Stęszew, powiat poznański, województwo wielkopolskie*. Maszynopis opracowania w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu.

WOŹNIAK Z. [ZENON]

- 1970 *Osadnictwo celtyckie w Polsce*. Wrocław.
- 1979 Chronologia młodszej fazy kultury pomorskiej w świetle importów i naśladowictw zabytków pochodzenia południowego. W: T. Malinowski (red.), *Problemy kultury pomorskiej*: 125-148. Koszalin.
- 2007 Rola Celtów i kultury jastorfskiej w przemianach kulturowych i etnicznych na ziemiach Polski w 2. połowie I tysiąclecia p.n.e. W: L. Bakalarska (red.), *Wspólnota dziedzictwa archeologicznego ziem Ukrainy i Polski. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego, Łańcut 26-28 października 2005 r.*: 390-419. Warszawa.

ZIEMIŃSKA-ODOJOWA W.

- 1999 *Niedanowo. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Nordmasovien (= Monumenta Archaeologica Barbarica 7)*. Kraków.

ŻYCHLIŃSKI D.

- 2011 Osada ludności kultury przeworskiej z młodszeo okresu przedrzymskiego na stan. 21 w Daniszewie, pow. Koło. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 12: 97-123.

ŻYCHLIŃSKI D., TESKA M.

- 2017 Eisenzeit in der Provinz Wielkopolska (Großpolen) im Kontext der großflächigen Rettungsgrabungen/ Ceramika kultury przeworskiej z młodszeo okresu przedrzymskiego w Wielkopolsce w aspekcie szero-kopłaszczyznowych ratowniczych badań archeologicznych. W: M. Meyer, P. Łuczkiwicz, B. Rauchfuß (red.), *Eisenzeitliche Siedlungskeramik der Przeworsk-Kultur/ Ceramika osadowa kultury przeworskiej z młodszeo okresu przedrzymskiego (= Berlin Studies of the Ancient World 50)*: 253-280. Berlin.

and 27/115 within AZP working area no. 56-25. In March 2008, in connection with the planned construction of S5 Poznań-Wrocław expressway, surface surveys and trial excavations were carried out whose aim was, i.a. to confirm the assumption that the above-mentioned archival sites constituted one archaeological site known under the name Będlewo 20/27. Rescue archaeological excavations were conducted at this location in 2015.

Site 20/27 at Będlewo is located at a distance of 2.5 km east of the centre of the village, in the immediate vicinity of the national road no. 5. Topographically, it is situated on a culmination of a gentle headland formed by the riverbed of the Żydowski Rów-Kominiarz Stream and currently drained backwaters. The excavation research which started in 2015 resulted in capturing mainly the remains of a settlement site dating to the Pre-Roman period, represented by 54 stratigraphic units, which made up 63.5% of all the culturally defined features at the site. The artefacts dating to the period in question included 3640 potsherds (nearly 97% of all the potsherds recorded at the site) and 22 selected artefacts (over 97% of all the finds of this category).

Features dating to the Pre-Roman Period were, without exception, settlement-related structures. They occupied the central and southern parts of the area under study and included the remains of huts, dugouts, storage pits, settlement pits of undefined function, hearths, clay pits, and postholes. The pottery collection recorded at the site included thin-walled potsherds with wall thickness not exceeding 6 mm (699 pieces) and thick-walled fragments with wall-thickness over 6 mm (2627 pieces). The mass material from Będlewo was defined macro-morphologically according to the scheme developed for analogous pottery finds from the sites in Poznań-Nowe Miasto. Some of the vessel fragments enabled the functional classification of forms and identification of pots, bowls, vases, storage vessels, and sieves in the material from Będlewo.

The majority of artefacts, including also a special category of finds represented by, i.a. clay discs, show similarities to the inventories known from the widely understood Jastorf cultural circle. In the area of Poland, they correspond with similar artefacts linked with the early and younger Pre-Roman Period. Analogous finds from present-day Poland are known mainly from settlement sites located in the Wielkopolska-Kujawy Lowland, i.e. the Poznań-Nowe Miasto settlement complex and Grabkowo, site 5, and almost in all cases they have their equivalents in finds of the Jastorf origin, linked mainly with phases Jastorf b-c – Ripdorf. Recapitulating, it should be emphasised that the settlement site discussed was situated within a settlement complex associated with the model of material culture typical of North-West Europe.

Będlewo 20/27 – a new point on the map of Pre-Roman Period settlements in Great Poland

Summary

Będlewo is a small village located about 30 km south-west of Poznań, within administrative boundaries of Stęszew commune, Poznań district, Wielkopolska province. Previously two separate sites were recognised at this location, labelled 20/108

Autorzy/Authors:

dr Milena Teska, Wydział Archeologii UAM, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań, m.teska@amu.edu.pl, mt.teska@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0685-5750

dr Daniel Żychliński, APB THOR Sp. z o.o., al. Reymonta 21, 62-200 Gniezno, d.zychlinski@apbthor.pl, ORCID: 0000-0003-3827-8166

mgr Zbigniew Woźniak, ul. Długa 55/2, 89-100 Nakło nad Notecią, sammla67@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0957-8314

